
Seyyed Hossein Nasr

VJERNIČKO SRCE JE PRIJESTOLJE SVEMILOSNOG¹

Srce kao organ intuicije i Božije Objave je središnje mjesto ljudskoga bitka, jer se isključivo u njemu ostvaruje ljudski kontakt sa transcendentnim zbiljama (Al-tajalli).

Titus Burckhardt²

SRCE je središte mikrokosmičke dimenzije ljudskoga bitka i istodobno centar fizičkog tijela, životne energije, ljudskih emocija i duše i sjedinjujući prostor ljudskog i nebeskog kraljevstva u kojemu obitava Božiji Duh. Kako je značajna ta bit srca koja se iz ovozemaljskog pogleda na svijet čini sićušnom, a unatoč tomu, na osnovu Poslanikove predaje, ipak čini Prijestolje Boga Svemilosnoga, obuhvatajući i smirujući u sebi cijeli univerzum. U drugoj predaji se također navodi da: “Ni nebesa a ni zemlja Me ne obuhvataju, ali Me obuhvata srce Moga roba.”

Nedvojbeno je istina da srce predstavlja unutarnje, skriveno kraljevstvo na koje je Krist aludirao riječima: “Božije kraljevstvo je među vama.” (Lk. 17:21),

¹ Tekst je objavljen u knjizi: *Paths to the Heart: Sufism and Christian East*, ed. James S. Custing, (World Wisdom, 2002), Seyyeda Hosseina Nasra pod naslovom: *The Heart of the Faithful is the Throne of the All-Merciful*, str. 32-48.

² *De l'homme universel* (Lyon: P. Derain, 1953.), str. 20.

i da su svi poslanici i svete knjige zahtijevali od svojih sljedbenika da čuvaju srca čistim i bistrim, što je uvjet njihovoga spasenja i izbačivanja. Ovdje ćemo se samo prisjetiti stavka iz Evanđelja: “Blagoslovljeni su oni čistog srca, jer će samo njima biti dopušteno gledanje u Gospodara”. No, ova uzvišena tajna ljudskoga srca je sakrivena od čovjeka iz razloga njegova padanja na takav položaj gdje je srce postalo skrivenom tajnom u središtu njegova bitka, nepristupačnim i nedostižnim do te mjere da se s pravom može posvjedočiti da duhovni život nije drugo doli ponovno razotkrivanje i spoznavanje srca kao skrivenog središta u čovjeku.

Učenje o središnjem položaju srca i njegovu odnosu naspram duha, mudrosti i jedinstva je zajedničko svim religijskim tradicijama. Biblija i Kur'an tako često govore o srcu i naglašavaju njegovu spoznaju i razumijevanje. Pustinjski monasi u kršćanstvu su promicali učenje o duhovnim, mističnim i simboličnim značenjima srčane zbilje, uspostavljajući čuvenu tradiciju Istočne ortodoksne crkve poznatu kao *hesychasm*, koja doseže svoj vrhunac sa pojavom sv. Gregorija Palamasa. Ova tradicija bila je usredotočena na molitvu srca, uključujući izlaganje i tumačenje važnosti srca, te pomnu razradu duhovne teologije i misticisma. U katoličanstvu je, pak, primjetan drugačiji razvoj naučavanja o srcu. Ondje se smatra da srce vjernika u izvjesnom smislu predstavlja ili simbolizira Kristovo srce i na temelju učenja o potpunoj predanosti svetom srcu Isusovom u katoličanstvu se razvila nova tradicija duhovnosti. Naglašavanje i spominjanje ranjenog srca Isusova postalo je općenitom pojavom u djelima poznatih kršćanskih pisaca poput sv. Bernarda od Clairvauxa i sv. Chaterine od Siene.

Kršćanska učenja o srcu, koja se temelje na Bibliji, na određeni način čine opću tezu primjetnu također u judaizmu. Najvažnijim se smatra asocijacija o srcu sa skrivenim duhom čovjeka i središtem njegovog bitka. U judaističkom misticismu razvilo se dublje učenje o duhovnosti srca. Otuda je poznata ideja o slomljenom ili skršenom srcu (*levnichbar*) koju su promicali jevrejski mistici, podcrtavajući da spoznaja Božijeg kraljevstva zavisi od slamanja srca i da je samo takvo srce, odnosno slomljeno srce koje se spominje u psalmima, sretno i zadovoljno.

Da bi se shvatila univerzalnost duhovne važnosti srca, zajednička svim religijama, a jednako tako naglasio razvoj duhovne teologije i varijacija molitve srca, svojstvene svakoj tradiciji, važno je spomenuti da je ime boga starih Egipćana Horus značilo *srce svijeta*. U sanskritnom pismu, također, termin za srce

bridaya označava središte svijeta, a na temelju analogije između makrokosmosa i mikrokosmosa, središte čovjeka je također i središte univerzuma. Nadalje pojam *shradbha*, koji u sanskritu označava vjerovanje, uporedo predstavlja i nauku srca. Istovjetno je i u arapskom jeziku gdje riječ *iman* označava vjeru ukoliko se koristi za čovjeka, te znanje kada se koristi za Boga, kao što je slučaj u Božijem imenu *Al-Mu`min*. Što se tiče dalekoistočnih tradicija, naprimjer u kineskom jeziku pojam *xin* označava istodobno srce i razum ili spoznaju.

Moglo bi se beskonačno ukazivati na univerzalno učenje o srcu, bilo u značenju središta koje vezuje čovjeka sa duhovnim svijetom i sa najvišim stupnjevima bitka ili kao sredstva pomoću kojega se postiže unutarnje znanje koje vodi ka spomenutim stupnjevima bitka i konačno ka onom božanske Prirode. Poznata su, iznad svega, posebna učenja o srcu koja su nastala i razvijala se u okvirima određene religije, kao što se da primijetiti u kršćanstvu naprimjer, gdje u biti postoji više tradicija koje se bave ovim pitanjem. Ortodoksno kršćanstvo i rimsko katoličanstvo su samo primjeri, ne spominjući iznimne slučajeve poput sv. Juana de la Cruza, koji je uspostavio poznato učenje o teologiji i misticizmu o srcu, nalik onom u islamskoj tradiciji. Bilo kako bilo, naš cilj je bio, prije nego se upustimo u detaljnije razmatranje ovoga pitanja u islamskoj tradiciji, da samo ukratko i općenito naznačimo važnost srca, teologije i duhovnih molitvenih prakticiranja koja su mu svojstvena.

U islamu postoji bremenita literatura koja se bavi proučavanjem srca i njegove intelektualne i duhovne izražajnosti. U samom Kura`nu nalazi se preko stotinu i trideset mjesta u kojima se spominje srce (*qalb*, mn. *qulub*), također i brojne Poslanikove predaje (*ahadith*) na ovaj ili onaj način raspravljaju o ovom središnjem pitanju islamske religije. Jednako tako, skoro da ne postoji niti jedna sufijska poslanica koja ne spominje srce i ono što sufije nazivaju stvarima koje se tiču srca (*al-umur al-qalbiyyah*). Česta je pojava da u islamu mnogi naslovi metafizičkih i duhovnih učenja sadržavaju pojam "srce" poput *qut al-qulub* (hrana srca), *shifa` al-qulub* (liječenje srca), *nur al-fua`d* (svjetlo srca). Osim toga u islamu postoji ne samo jedan, nego nekoliko pojmova koji označavaju srce u različitim stupnjevima njegove zbilje, uključujući, pored spomenutog pojma *qalb*, pojmove *fu`ad*, *sirr* i *lubb*, ne spominjući perzijski izraz *dil*.

Da bi se detaljno prikazalo islamsko razumijevanje srca, kako sa metafizičkog tako i sa djelotvornog stajališta, najbolje je otpočeti temeljnim pojmom za srce koji u arapskom jeziku glasi *qalb*. Korijen datog pojma označava promjenu ili transformaciju. Pojam *inqilab*, koji se u modernom perzijskom

jeziku koristi za prevođenje evropskog koncepta revolucije, izvorno je značio promjenu stanja. Poznato je da jedno od Božijih imena također sadržava navedeni pojam: *Muqallib al-qulub* ili Onaj Koji mijenja stanja srca. Ibn Arabi koristi riječ *taqallub*, izvedenu iz istog korijena kao i *qalb*, u smislu neprestane promjene snaga u srcu, promjene koja dovodi integraciju u promjenljivi stupanj. Korijen *QLB* također označava preokrenuti ili zavrnuti nadalje. Fizički oblik srca je u izvjesnom smislu obrnutog izgleda, stoga njegov tradicionalni simbol nalikuje preokrenutom trouglu. Spomenuti korijen ima značenje i primatelja (u arapskom *qalib*) ili ono što održava unutarstvu zbilju čovjeka. Ovdje je primjetna inverzija “pozitivnih” i “negativnih” počela, budući da je srce ponad svega, prevlaka ili *barzakh* i načelo mikrokosmičkog domena. Promjena korijena *QLB* koja se često izvodi u tradicionalnoj znanosti islama zvanom *džafir* rezultira *QBL*, odnosno korijen riječi *qiblah* ili tačka prema kojoj se muslimani isključivo orijentiraju za vrijeme izvršavanja dnevnih vjerskih obreda. *Qiblah* (ili pojam koji se etimološki veže za značenje *Kabbale*) je smjer koji ukazuje na lokaciju Božije kuće ili *Ka’be*. Ezoterijski govoreći, srce je *ka’ba* gdje Svemilosni obitava. Zbog toga je Rumi u kontekstu ove ezoterijske veze između srca i *Ka’be*, odnosno kible, koja je ujedno najuzvišeniji cilj hodočašća Mekke, ispjevao sljedeći stih:

O hodočasnici *Ka’be*, gdje ste, gdje ste?
Voljeni je ovdje, vratite se, vratite se³.

Izraz “*ka’ba srca*” *ka’ba-yi dil* u perzijskom - je vrlo poznat termin i često korišten u sufijskoj literaturi. Korijen *QBL*, također označava prihvatanje i prijemčivost, svojstva koja ujedno čine temeljne odlike srca. *Qalb* je, stoga, neprestano prihvatanje teofanija ili bogoavljenja koja se u njega izljevaju vertikalno i horizontalno, te posjeduje ne samo dimenziju transformiranja ili *taqallub*, nego i dimenziju primanja, *qabul* ili *qabil*. Ibn Arabi u svojoj poznatoj poemi *Tarjuman al-ashwaq* (Tumač čežnji), koristeći pojmove *qalb* i *qabil*, podsjeća nas upravo na ovu zbilju srca rekavši:

“Moje srce je postalo primateljem svakog oblika”
(*laqad sara qalbi qabilan li kulli suratin*).

³ *Kulliyat-i Shams*, ed. B. Forouzanfar, vol. 2 (Tehran: Sipih Press, 1984.), *ghazal* 648, str. 65.

Kur'an, jednako kao i druge svete knjige, asocira znanje i razumijevanje sa srcem, a sljepoću srca sa manjkanjem navedenih svojstava. Nakon optuživanja čovjeka zbog namjernog odbijanja da prihvati pouke iz ranije svjetopovijesti, Bog kaže: *Zašto ljudi po svijetu ne putuju pa da srca njihova shvate ono što treba da shvate, i da uši njihove čuju ono što treba da čuju, ali oči nisu slijepa već srca u grudima* (22:46). Ova sljepoća srca, koja priliči propalom i ogrezlom čovjeku, je također opisana u Kura'nu kao otvrdjelost srca: *Ali srca njihova su ostala tvrda, a šejtan im je lijepim prikazivao ono što su radili* (6:43) ili *Teško onima čija su srca otvrdjela na spominjane Allaha, oni su u pravoj zabludi* (39:22). Nadalje, Kur'an poistovjećuje okorjelost srca sa velom kojim je Bog prekrpio srca onih koji namjerno ne prihvataju Istinu. *Mi smo na srca njihova zastore stavili, da Kur'an ne bi razumjeli, i gluhim smo ih učinili* (6:25), i još *Na srca njihova smo pokrivače stavili kako ne bi razumjeli, i gluhim ih učinili* (17:46).

Srce se, međutim, uz pomoć Boga Koji poznaje stanja ljudskih srca, može omekšati a i zastor s njega skinuti, jer *Allah dobro zna šta je u vašim srcima* (33:51) i *On je znao šta je u srcima njihovim-vjerničkim* (48:18). Tvrdoća srca uz Božiju pomoć se da omekšati jedino kroz ono što nam je On objavio u svetim knjigama i kroz milost koja proizlazi iz te objave. *Allah objavljuje najljepši govor, Knjigu čije se poruke ponavljaju...tako da se pri spomenu Allaha njihove kože i srca njihova smiruju* (39:23). Bog, ustvari, želi da ljudsko srce bude u miru i blagostanju, i, premda, sa izvjesnog stajališta, Bog kao *Ar-Rahman* boravi u vjerničkom srcu, On se, s druge strane, nalazi između čovjeka i njegova srca. *I neka znate da se Allah upliće između čovjeka i srca njegova* (8:24). Prema tome, spoznaja srca ogrezlom čovjeku je jedino dopustiva Božijom voljom i pomoći. U ovom kontekstu se isto tako treba razumjeti poznato sufijsko prikazivanje i tumačenje duhovnoga puta u smislu *takhliyah* (ništavnost), *tabliyah* (uljepšavanje) i *tadzliyah* (horizontalno-vertikalna pojava teofanija unutra vjerničkog srca).

Pri vjerničkom spominjanju i zazivanju Boga u pomoć, Bog zauzvrat opskrbljuje vjernika mirom i blagostanjem u srcu njegovu. *Allah je to zato učinio da bi vas obradovao i da bi se time srca vaša umirila* (8:10), *I srca se doista, kada se Allah spomene, smiruju* (13:28). Navedeni kur'anski stavci nedvojbeno svjedoče da sjećanje na Boga prouzrokuje mir i spokojstvo u srcu vjernika, dok, s druge strane, služe kao nepobitni kura'nski dokazi o izvršavanju molitve ili zikra srca. Nakon što Bog omekša srce i otkloni sve zastore koji ga zakrivaju, srce konačno postaje pripravno za primanje Božanskoga mira ili *as-sakinah*

(*shekinah* u hebrejskom), jer, kako i sam Kur'an kaže: *On uliva smirenost u srca vjernika* (48:4).

Na temelju ovih kur'anskih ajeta i Poslanikove predaje, sunne i hadisa, koji čine najraniji i najmjerodavniji komentar Riječi Božije, islamski mudraci su iznjedrili savršeno učenje o srcu, učenje koje je istodobno metafizičko, kozmološko i antropološko u tradicionalnom smislu navedenih pojmova. Oni su također nastavili naučavanje i usavršavanje onih djelotvornih metoda koje su sačuvane i prenesene od Poslanika islama i njegovih vjernih prijatelja, ashaba, uključujući, između ostalog, raznovrsne načine molitve i druge zazivajuće metode koje se vezuju za doseganje i spoznaju srca.

Odgovor na pitanje šta je, ustvari, srce čini se skoro neiscrpnim, međutim neke od njegovih najvažnijih značajki i počela mogli bismo spomenuti, kako slijedi. Srce je, prije svega, središnja zbilja ljudskoga bitka na svim nivoima njegove egzistencije, ne samo tjelesnim i emotivnim, nego intelektualnim i duhovnim. Srce predstavlja ono što povezuje osobno sa nadosobnim kraljevstvom bitka. Ukoliko je srce-spoznaja nepriznato i odbačeno od suvremenog društva, to je stoga što modernizam namjerno odbija motriti čovjeka ponad njegova osobnog stupnja egzistencije. Srce ne samo da je središte našega bitka, ono je, ustvari, vrhovni centar čija se besprimjernost izvija iz metafizičkog načela, tako da za svako izvjesno kraljevstvo manifestacije uvijek mora postojati načelo jedinstva.

Srce je prevlaka ili *barzakh* između ovoga i budućeg svijeta, između vidljivih i nevidljivih svjetova, između ljudskog i duhovnog kraljevstva, između horizontalnih i vertikalnih dimenzija postojanja. Upravo kao što se vertikalna i horizontalna linija krsta - koji je simbol ne samo Krista u kršćanstvu nego i savršenoga čovjeka u islamu - spajaju u jednoj tački, tako isto za svako pojedinačno ljudsko biće ne može biti do jedno srce, koje, bivajući jednom zbiljom, ipak izražava različite nivoe i stupnjevanje bitka. Srce je, dakle, naše jedinstveno središte, prostor u kojemu vrhovne zrake prodiru do naše mikrokosmičke egzistencije, mjesto gdje Svemilosni boravi, i naposljetku primatelj koji smiruje uzdahe Božijeg duha. Otuda ona tijesna povezanost između srca i zazivajuće molitve popraćene uzdasima vjernika.

Srce je isto tako ogledalo koje se treba glačati i čistiti spominjanjem Boga ili zikrom, sukladno vrlo poznatoj izreci Poslanika: "Za svaku stvar postoji čišćenje. Čišćenje srca je sjećanje – *zikir*". Onda kada se obavi potpuno čišćenje i uljepšavanje srca, ono postaje pripravnim prostorom za neposredno iskazivanje

Božijih imena i atributa. Srce je, zapravo, čvorišni prostor *par excellence* na kojemu se neprestano odigravaju bogojavljenja. Ova konstantna promjena odraza neponovljivog Božijeg očitovanja se vezuje za izvorno značenje riječi *qalb*, koje smo već spominjali.

Mogli bismo se zapitati, naravno, ukoliko je priroda srca u stalnoj promjeni, šta je onda trajno u srcu i kako je moguće postići srčani mir i blagostanje. Odgovor na pitanje je prepoznatljiv u samoj odlici srca, odnosno ogledalu. Ono što je trajno jest naša ništavnost (*al-fana'*) naspram Boga. Stoga, kada srce postane savršenim ogledalom, bivajući ništavilom samo po sebi, jedino tada biva podesno za odražavanje isijavajućih formi. Nadalje, mir i spokojstvo srca omogućuje upravo naša potpuna predanost Bogu, ne samo na razini volje, nego i na razini egzistencije također. Bivati ništavilom naspram Boga znači bivati istovremeno i "ništa" i "sve" - ništa u smislu prividnosti koja se odslikava u ogledalu, i sve u smislu reflektiranja vječnih teofanija koje proistječu iz skrivene riznice Boga, koja je, prema svjedočenju Kur'ana, u biti neiscrpljujuća.

Blistavo i prefinjeno srce bi se moglo opisati ne samo kao uglačano ogledalo, već isto tako kao oko koje je u mogućnosti motriti skriveno Kraljevstvo, baš kao i fizičko oko koje opaža vanjski svijet. Simbol srčanoga oka (*ayn al-qalb* u arapskom ili *chishm-i dil* u perzijskom) nije svojstven samo islamu, on je, ustvari, univerzalne upotrebe kao što se da vidjeti u Platonovoj izreci "duhovno oko" ili u pojmu svetog Augustina "*oculus cordis*" ili, pak, u hinduističkim i budističkim učenjima o "trećem oku". Međutim ova simbolika srčanog oka je osobito naglašena u sufizmu. Razlog za korištenje simbolizma vizije, za razliku od drugih osjetila, se ogleda u tome što vizija posjeduje objektivno svojstvo te stoga najsavršenije odslikava funkciju srca-intelekta. Pored spomenutoga, srce također ima i druga unutarnja osjetila. Primjereno tomu čovjek može srčanim čulom slušati duhovnu muziku o kojoj je Platon nekoć govorio, jednako tako zahvaljujući olfaktornom čulu srca on je kadar mirisati prelijepu aromu Dženneta. Međutim, temeljna važnost ovih unutarnjih odlika srca se, ipak, ogleda u duhovnom ili srčanom oku koje nije drugo doli imanentni intelekt ili zbilja pomoću koje možemo motriti nevidljivi svijet i konačno vidjeti Boga. Ali ono je i oko kojim Bog gleda nas, jer, kada smo mi "srdačni" prema Bogu, i On je također "srdačan" prema nama, premda se ovaj odnos, u načelu, obratno prihvata jer, jedino kad Bog zavoli nas, mi smo u prilici da volimo Njega. Srce također ima lica usmjerena ka svim svjetovima (*wadh al-qalb*), dok lice koje je okrenuto prema Bogu nije drugo doli božansko Lice

naklonjeno čovjeku. I upravo zbog toga se može reći da svaki pokušaj uništenja ili brisanja božanskoga Bitka iz ljudske svijesti, kao što moderni agnosticizam i sekularizam nastoje učiniti, vodi ka totalnom oštećenju čovjeka i njegovom reduciranju na životinjski ili neljudski nivo.

U krajnjim dubinama srca nalazi se *fu'ad* ili bit srca u kojoj su dva oka, jedno namijenjeno za posmatranje Boga, a drugo za posmatranje svijeta, u suštini ujedinjena. Za razliku od vanjskih tjelesnih očiju, koje su također u paru i namijenjene za posmatranje mnoštva, unutarnje oko srca je u biti jedno, ali u stanju da opaža oba svijeta. Stoga ono posjeduje integralnu snagu za ujedinjenje mnoštva u jednost. Pri otvaranju tog duhovnoga oka, čovjek ne samo da vidi Jednog, nego je u mogućnosti da Jednog kontemplira u mnoštvu a mnoštvo u Jednom, ostvarujući time jedinstvo ili *tawhid* u njegovom najsavršenijem obliku.

Neophodno je također spomenuti, u cilju da se ne zaboravi važnost srca i njegova ključna uloga u iskrenom vjerovanju i ljubavi Božijoj, da se istinsko vjerovanje, prema Kur'anu i hadisu, prije svega vezuje za srce, a ne za razum ili, pak, verbalno svjedočenje, što znači da iskreno vjerovanje počiva u samome srcu vjernika. Drugo, srce ne samo da je udomilo ovozemaljske ljubavi već jednako tako i onu Božiju. Vatra ljubavi žari i plamti u srcu vjernika i upravo se tamo traga za Voljenim. Srca svetih ljudi Božijih su vrela svjetlosti nastale zahvaljujući njihovom unutarnjem prosvjetljenju i toplini koja se javlja kao rezultat njihove žarke ljubavi prema Bogu. Na ovom stupnju ljubav i znanje postaju jednom zbiljom, poput svjetlosti i topline svete vatre što se rasplamsala u samom srcu vjernika.

Iako je srce jedna zbilja, ono, uprkos tomu, izražava više različitih stupnjeva, kao što je slučaj sa spoznajom i ljubavi Božijom. Brojni sufijski autoriteti kao što je Rumi, Attar i Al-Nuri, smatrali su da srce ima sedam stupnjeva za koje su korišteni odgovarajući termini. Hakim Tirmidhi ide, pak, korak dalje, poistovjećujući spomenute stupnjeve sa koncentričnim tvrđavama duše, svaka sa svojim izvjesnim okriljem i pokrivanjem koje štiti najskrovitiju bit srca, pružajući na taj način unutarnju zaštitu duhovnih dvoraca srca kojima je moguće ovladati jedino teškim i ozbiljenim duhovnim naporom. Prikazana šema srca je vrlo slična onoj svete Terese od Avila, u njenom razmatranju i opisivanju duhovnih tvrđava. Prema tome, ideja koncentričnih srdaca načinjenih od duhovnih odaja zaštićenim zidinama je očita kako u sufijskim tako i kršćanskim

izvorima⁴. Ove podudarnosti i suglasnosti nam otkrivaju historijski uticaj, s jedne, i morfološku sličnost, s druge strane, unutar spomenutih tradicija. Ali, prije svega, one podsjećaju na univerzalno učenje *philosophie perennis* u pogledu srca i stupnjeva njegove egzistencije koji korespondiraju stupnjevima mikrokosmičke zbilje.

Vraćajući se još jednom na pojam srca-qalb, neizostavno bi bilo skrenuti pažnju i na drugi aspekt zbilje srca, analizirajući pažljivo arapski pojam usko vezan za *qalb*. Riječ je, naime, o pojmu *qalib* koji znači izvor ili vrelo. Srce je izvor iz kojega šiklja rijeka života te izvor spoznaje i ljubavi. U islamu, voda se uzima kao najposredniji simbol Božije milosti i samilosti. Prema tome, može se kazati da pri otklanjanju zastora sa srca u kojemu boravi Svemilosni, voda izbija iz vrela srca nalik talasima Božije milosti i samilosti, čiju simboliku na ovome svijetu najpodesnije odražava voda. Zbog toga se u Poslanikovoj predaji voda često označava kao *yanbu' al-hikmah* što znači izvor ili vrelo mudrosti. U jednoj poznatoj predaji, koja se javlja u nekoliko sličnih verzija i koja čini zasvodni kamen djelotvornog aspekta sufizma, navodi se da "Onome ko zarad Boga provede četrdeset dana u duhovnom čišćenju Bog učini da vrelo mudrosti njegova srca izvire preko njegova jezika". Navedena predaja ili hadis neposredno asocira duhovne zazivajuće molitve sa sredstvima pomoću kojih se dolazi do srca te upućuje na način otklanjanja korova ili hrđe sa srca, omogućavajući time nesmetani protok rijeke mudrosti kroz jezik vjernika.

Ukoliko je srce ranije opisana zbilja, tada se sve što je neophodno za postizanje duhovnog ozbiljenja ogleda u spoznaji ili pronicljivosti srca. Jedini problem je u tome što za modernog čovjeka kao ogrezloga bića, srce više ne izgleda tako lahko dostupnim spoznavanju, iako i dalje ostaje središtem njegova bitka. Za čovjeka edenskog stanja ili zlatnoga doba, čovjeka koji je živio u primordijalnom okruženju (*al-fitrah*), srce je bilo neposredno dostupnim. On je živio u srcu, to jest s Bogom i u Bogu. Međutim kroz različite serije ljudskog padanja i ogrezlosti, srce je sve više postajalo skrivenijim i nepristupačnijim, zatvarajući se tako u zatvorenu školjku koja simbolizira moćne psihološke sile bića. Srce je još davno prije modernih vremena postalo kriptom i pećinom koju je jedino moguće pronaći herojskim pregnućem, i istinskim nastojanjem

⁴ Luce Lopez-Baralt, *San Juan de la Cruz y el Islam* (Madrid: Hiperion, 1985.); i Saint John of the Cross and Ibn Arabi, *Journal of the Muhyiddin Ibn Arabi Society*, Vol. XXVIII (2000.), str. 57-90.

da se postigne spoznaja tajni koje se nalaze u datoj pećini. Simbolizam srca kao skrivene pećine u prsima čovjeka ima također svoj univerzalni smisao. U islamskom kontekstu, naprimjer, događaj kada se Poslanik sa Ebu Bekrom na putu (*al-hijra*) iz Mekke u Medinu, sklonio u pećinu sufije razumijevaju ne samo kao puki historijski događaj, nego kao metahistorijsku i nadosobnu zbilju srca gdje Prijatelj obitava. Rumi u slijedećim stihovima pjeva upravo o ovoj zbilji srca:

*Shvati ova prsa kao pećinu, duhovno utočište Prijatelja.
I ako si prijatelj pećine, dođi u pećinu, dođi u pećinu⁵.*

Ali kako dospjeti u pećinu koja je, kao što smo vidjeli, postala nepristupačnim mjestom za ogrezlog i propalog čovjeka modernosti? Odgovor se nalazi u zbilji Svemilosnog (Ar-Rahman), Čije prijestolje je samo ljudsko srce. Blagodareći svojstvima milosti i samilosti, Bog je poslao čovjeku objavu koja mu podaruje sredstva za prodiranje u srce i njegovo spoznavanje. Prihvatanje date objave znači, prije svega, posjedovati vjeru (*al-iman*) u srcu. Vjera je, stoga, neizostavno počelo za sudjelovanje u objavi i temeljni uvjet za djelotvornost objavom objelodanjenih modusa koji su namijenjeni za spasenje čovjeka i otvaranje kapija njegovog unutarnjeg kraljevstva. Međutim, da bi se postigla spoznaja srca kao središta našega bitka, neophodno je, također, prihvatanje i upražnjavanje duhovnih molitvenih metoda koje su ranije tradicijski prihvaćene i određene. U srcu tih duhovnih metoda, bar kad je islam u pitanju, nalazi se unutarnja molitva ili Bogom posvećeno zazivanje (*ez-zikr*), koja je i suštinska molitva ljudskog srca. Samim nastojanjem da koncentrira razum i preovlada njegovim raspršenim snagama, *az-zikr* sa meditacijom (*al-fikr*) nalikuje strijeli koja neposredno pogađa srce. Na nešto djelotvornijoj razini, moglo bi se reći da duša zazivača (*az-zakir*), umotana kao i tokom zazivanja, nalikuje strijeli odapetoj rukama iskusnoga srijelca ili duhovnoga učitelja prema cilju, odnosno srcu čovjeka. Što se, pak, tiče energije ili snage koja pokreće strijelu ka spomenutom cilju i konačno ga pogađa, ona se ogleda u inicijacijskoj snazi (*al-walayah* ili *al-wilayah*, u islamu) bez koje je nezamislivo odapinjanje strijele. Upravo zbog toga se prakticiranje duhovnih zazivanja dostupnih zahvaljujući

⁵ *Kulliyat-i Shams*, Vol. 5, ghazal 2133, str. 12.

objavi smatra neispravnim ukoliko se ne izvršava u okviru neke od autentičnih religija, te na osnovi duhovne i inicijacijske ispravnosti i putokaza. Niko nije u mogućnosti savladati sve prepreke i tvrđave srca koje ga štite i skrivaju od demonskih snaga bez prethodne autentičnosti vjerske tradicije. U suprotnom, ne bi bilo te snage koja je kadra odapeti strijelu i vješto je usmjeravati ka cilju.

Practiciranje duhovnih metoda molitve zasnovanih na nekoj od autentičnih tradicija zahtijeva čak i od onih osposobljenih vjernika iscrpno uozbiljenje kako misleće tako i one djelotvorne prirode. Ono, zapravo, zavisi od spoznavanja i ozbiljenja duhovnih vrlina, bez kojih, u biti, čovjek ne može i nema pravo spoznati srce-središte. Spoznavanje duhovnih vrlina ne znači samo mišljenje ili govorenje o njima, nego prije svega implicira bivanje samim vrlinama koje konačno pripadaju Bogu i čine model prema kojemu čovjek egzistencijski učestvuje u Svetom. Međutim, pitanje da li nas ta duhovna molitvena prakticiranja čine čestitijim ili krjeposnijim, ili da li su vrline čovjeka neophodne za ova prakticiranja je kompleksno i o njemu ne mislimo ovdje raspravljati. Ali dovoljno je naglasiti da, kada je srce po srijedi, spoznaja srca kao našega duhovnog središta, koje je samo po sebi čisto, traži od nas također čišćenje kako bismo zaslužili to sveto boravište u koje se nastanjujemo.

Možda bi se moglo prigovoriti da *srce* nije baš uvijek tako čisto kako se to spominje u mnogim svetim knjigama. Takav prigovor bi se uistinu mogao opravdati pri korištenju pojma "srce" u njegovom svakidašnjem shvatanju, koje nam je svima poznato. No, takvo razumijevanje srca nije isto što i njegovo značenje u duhovnom smislu, prema kojemu ono predstavlja obitavalište Svemogućeg. Uprkos tomu, ova dva značenja srca nisu sasvim različita, a što je i Poslanik precizno naznačio nazivajući sjećanje ili zikr čišćenjem srca, podrazumijevajući, naravno, ono srce koje je pokriveno otvrdnulim korovom, a ne unutranje ili skriveno srce-Prijestolje, koje zbog svoje vječne čistote u biti i ne zahtijeva čišćenje. Bilo kako bilo, ne samo da je glačanje srca prijeko potrebno kada je u pitanju duhovni život, nego je također važno danonoćno održavanje i čuvanje te čistote srca (*hifz-al-qalb*) od mogućeg oskrvnuća i prljanja.

U sufizmu, gdje je srce poistovječeno sa Ka'bom, smatra se da je srce ogrezlog čovjeka poput Ka'be prije islama, odnosno Ka'be ispunjene kipovima raznovrsnih idola. Kada je, međutim, Poslanik pobjedonosno ušao u Mekku, prvo što je učinio bilo je naređenje Aliju i Bilalu da unište sve kipove u Ka'bi, to jest da je očiste u ime Božije kao Njegovu kuću koju je sagradio Adem, a. s., a kasnije dogradio Ibahim, a. s. Poput spomenutoga gesta Poslanika islama,

onaj ko teži ka spoznaji Boga, mora isto tako da uništi sve kipove svoga srca, i da putem inicijacije i duhovnih zazivanja odstrani sve što je u njemu kako bi se jedino Bog ondje mogao nastaniti. Bog je Jedan i Jedini, stoga se nikada ne manifestira tamo gdje ima idola. Nažalost, koliko li je srca, čak i onih vjerničkih, poput Ka'be u vrijeme neznanja-džahilijeta, to jest prepunih svakojakih idola! Stoga oni koji slijede duhovni put sufizma, za vrijeme inicijacije ili kada stupaju na sufijski put, temeljito uče kako su dužni čuvati svoje srce isključivo zarad Boga, jer je On jedini i istinski vlasnik kuće nazvane srcem. Arapski stih u odgovoru onom ko kuca na vrata sufijskog srca na prelijep način odslikava navadeno:

“U domu nema drugog do Vlasnika njegovog.”
(*Laysa fi'd-dar ghayruhu 'd-dayyar*).

Na temelju tajne ljudskoga stvaranja kao bića u čijem duhovnom središtu obitava Svemilosni, unutarnje srce čovjeka je samo po sebi najveće ime Božije. Zbog toga se u islamu kaže da sveci, muškarci i žene čija srca čine teatre svih Božijih imena i atributa predstavljaju, ustvari, sama Imena Božija. Najprikladnije sveto sredstvo za ostvarenje i aktualiziranje već navedenog fenomena unutarnjeg srca čovjeka je sjećanje ili zikr. Naime, ljudski mikrokosmos je stvoren na način da je u stanju promijeniti glas u svjetlo, u smislu da sjećanje na Boga jezikom u biti postaje svjetlom u srcu vjernika, jer za vrijeme molitve, vjernički uzdasi i izgovori se pretvaraju u vizije oka srca. Onaj ko Boga zaziva, iskrenošću, ustrajnošću i potpunom vjerom u Njega, postaje konačno vlasnikom prosvijetljenog srca. Zahvaljujući sjećanju, vjernik je u mogućnosti da odstrani sa unutarnjeg srca, koje je po svojoj prirodi osvjetljeno, sve ono što zaklanja i pokriva tu njegovu svjetlost. Naposljetku, kada se unutarnje svjetlo srca otkrije, njegove zrake osvjetljavaju cjelokupno biće čovjeka, budući da je srce njegova središnja bit.

Zikr ili sjećanje je samo po sebi srce ukoliko ga duhovno promatramo. Sjećanje kakvo se prakticira u sufizmu je molitva srca i u srcu, i to na najvećem mogućem stepenu. Otuda se duhovni put sufije ogleda u spoznavanju srca pomoću sjećanja, a što rezultira na kraju razumijevanjem njihove potpune jednakosti. Dakle, cilj nije samo molitva, nego bivanje molitvom, odnosno življenje u središtu te kušanje i primanje svega iz datog središta.

Poimati iz središta znači bivati u stanju prelaska iz svijeta oblika u svijet bezobličnosti, jer srce ne samo da je središte nego i počelo duhovnoga značenja (*ma'na* u Rumijevoj terminologiji) koje transcendiraju vanjsku formu (*surat*). Osoba koja je u duhovnom vidu spoznala srce jednako tako spoznaje bit svih stvari, a posebno onih svetih oblika, i konačno razumijeva njihovu unutarnju jednakost. Takva osoba osjeća ono što je Frithjof Schuon, koji je tako uvjerljivo govorio upravo iz perspektive srca – središta, nazvao *transcendentnim jedinstvom religija*, a što se iz perspektive srca također naziva i *imanentnim jedinstvom religija*, ali podrazumijevajući imanenciju koja je isto što i transcendencija. Sufije, kao što je poznato, često govore o religiji srca ili o *religio cordis*, kako je Schuon naziva. Religija srca, teško da bi se smatrala zasebnom religijom, je temeljna i duhovna zbilja koja se može prepoznati u srcu svih vjerodostojnih religija i koja se jedino kroz te vjerodostojne vjerske tradicije da prozreti i spoznati. *Religio cordis* je ono na što je i Rumi aludirao u sljedećem stihu:

*Vjera ljubavi se izdvaja nad svim religijama.
Jer je Bog vjera i religija Njegovim zaljubljenicima*⁶.

Budući da je srce usklađeno za primanje teofanija, a istodobno je na stupnju bezobličnosti, ono postaje teatrom za manifestiranje svekolikih slika svetosti. Gnostik je u tom stanju srca sposoban prozreti unutarnje jedinstvo religija, a, s druge strane, biti svjestan vanjskih razlika i nepovredivosti njihovih posvećenih formi. Ibn Arabi je u svojoj poznatoj poemi na najljepši način objasnio navedeni fenomen:

*Moje srce je primatelj svakog oblika,
ispasište gazelama,
manastir monasima,
hram idolima,
kaba hodočasnicima,
pločice Tevrata,
knjiga Kur'ana.
Moja religija je ljubav.
Kojim god putem zaljubljenici da krenu,*

⁶ Mathnawi, ed. R. Nicholson (Tehran: Sipihr Press, 1981.), st. 1770, str. 87.

*taj put je moja vjera,
moje uvjerenje⁷.*

Spoznaja unutarnjeg srca, gdje Bog kao Svemilosni boravi, može se, dakle, postići kroz čistu bit duhovne molitve unutar bilo koje od pravovjernih religijskih tradicija, a samom spoznajom srca čovjek prelazi iz kraljevstva ovoga svijeta i domena vlastite egzistencije i konačno stiže do svijeta duhovnosti i univerzalnosti. U takvome stanju njegovo srce postaje okom kojim gleda Boga i okom kojim Bog gleda njega. Čovjek u samom sebi tada predstavlja ništavilo, on je ogledalo čiji odraz je ništavilo, a ipak odražava sve. Takav čovjek je u srcu vrlo blizak Bogu, odnosno Izvoru svih onih teofanija čije izvanjsko očitovanje odražava sve ljepote svijeta oko nas. Živeći u toj unutarnjoj bašči, tom skrivenom raj, čovjek je neprestano svjestan posvuda prisutnog Baštovana. Budući da je na najvišem stepenu spoznaje, on shvata da svekolike teofanije, ustvari, nisu drugo doli sami Izvor datih teofanija, da bašča sama po sebi nije drugo doli njen Vlasnik te da, u biti, ne postoji ništa osim jedne i jedine Zbilje Koja putem Svoje vječne manifestacije i odražavanja kroz zrcala kosmičke egzistencije stvara sve što nam se pričinjava u mnoštvu i različnosti ili u onoj prividnoj različitosti između ja i ti, on i oni, mi i vi. U centru srca ne postoji ništa osim jedna Zbilja Koja je izvan i iznad svake forme. Ova Zbilja, budući da je daleko od bilo koje osobne manifestacije, je ona za koju je Mansur al-Haladž rekao sljedeće:

*Vidio sam svoga Gospodara očima srca mog,
Upitah Ga: "Ko si Ti?" A On, uzvrativši, reče: "Ti"⁸.*

Blago li je onom ko je, blagodareći Nebu, u stanju otvoriti oči svoga srca i njima gledati lice Voljenog, uživajući istovremeno neprikosnoveni dar ljudskog života, prije nego što čas smrti zatvori njegove zemaljske oči.

S engleskog preveo: **Senad Mrahorović**

⁷ Michael Sells, *Mystical Language of Unsayng* (Chicago: University of Chicago Press, 1994.), str. 90.

⁸ *Le Diwan d'al-Hallaj*, ed. L. Massignon, (Paris: Paul Geuthner, 1955.), str. 46.